

аграрній політиці Гетьманату, але лише побіжно з'ясовує історіографію теми, що нас цікавить.

На початку 2000-х рр. історіографічні проблеми історії Української Держави стали об'єктом наукового вивчення на дисертаційному рівні таких авторів як С. Грибоєдов [45], С. Гнатюк [46] та інших. Визначаючи спільне та відмінне у поглядах мемуаристів та дослідників на внутрішню та зовнішню політику Української Держави, С. Грибоєдов проаналізував й історіографію історії аграрної політики П. Скоропадського. С. Гнатюк, з'ясовуючи трактування історії Української Держави, що сформувалася в рамках різних теоретичних напрямків і груп, побіжно зупинився на історіографії історії аграрної політики Гетьманату. Інтерес для нас представляє, крім того, дисертація О. Яся [47], в якій досліджується еволюція державницької школи української історіографії після другої світової війни.

О. Рєєнт детально зупиняється на історіографічному аспекті аграрної політики П. Скоропадського. Історик з'ясовує, як аграрні перетворення Гетьманату оцінювали сучасники з табору політичних ворогів гетьманського режиму – П. Христюк, І. Мазепа, В. Винниченко, апологети гетьмана – Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, М. Пасіка, відомий ідеолог українського консерватизму В. Липинський, сучасні науковці Ф. Проданюк, В. Верстюк [48, 152-153].

На поцінування заслуговує об'єктивний аналіз радянської та зарубіжної історіографічної спадщини земельної політики П. Скоропадського, запропонований Н. Земзюліною. Дослідниця вдалося об'єднати розрізнені за часом роботи в цілісну картину, з'ясувавши еволюцію історичних поглядів на земельну політику П. Скоропадського [49].

В. Лозовий, розглядаючи процес розробки земельного законодавства уряду Української Держави, аналізуючи соціально-економічні засади аграрного реформування, в загальних рисах з'ясував висвітлення аграрної політики П. Скоропадського у працях радянських, діаспорних та сучасних вітчизняних істориків [50].

Р. Пиріг, при студіюванні соціально-економічних та політичних підстав проведення, процесу підготовки законодавчих актів, ставлення різних суспільних верств і головних причин невдач земельної реформи гетьмана, частково проаналізував і здобутки історіографії аграрної політики П. Скоропадського [51].

Таким чином, можна констатувати, що історіографія історії аграрної політики П. Скоропадського стала предметом наукового інтересу новітніх вітчизняних історіографів. Водночас, спеціальних історіографічних праць із історії аграрної політики П. Скоропадського поки що немає, а у згаданих вище вона представлена епізодично. Все це спонукає до подальшої роботи над вказаною темою.

На нашу думку, важливо визначити критерії періодизації та виробити власне періодизацію історіографії аграрної політики П. Скоропадського. Під періодизацією історичної науки, становлення і розвитку історичної думки розуміють науковий метод, що передбачає систему процедур, прийомів і способів, спрямованих на виділення в історіографічному процесі найбільш важливих епох, періодів, етапів за спільними ознаками і критеріями [52, 35].

І. Хміль у вступі до „Історіографії історії Української ССР” за критерій періодизації визначав діалектично-матеріалістичний підхід марксистсько-ленінської методології. Враховуючи це, в історії радянської історичної науки, в тому числі в історіографії, він виокремлює три етапи, відповідні трьом періодам в житті радянського соціалістичного суспільства:

жовтень 1917 – середина 1930-х рр., етап становлення;

середина 1930-х – кінець 1950-х рр., період завершення побудови соціалізму;

етап удосконалення соціалізму [22, 3].

В цьому контексті І. Рибалка, який є автором п'ятого і шостого параграфу шостої глави вказаної вище праці, в історії дослідження громадянської війни пропонує наступну періодизацію:

1918 – початок 1930-х рр.;

початок 1930-х – середина 1950-х рр.;

друга половина 1950-х – друга половина 1980-х рр. [22, 261].

Сучасний український історіограф Я. Калакура пропонує наступні критерії:

найважливіші рубежі світової і української історії;

зародження принципово нових явищ у суспільному, науковому, культурному, ідейному, духовному житті, які суттєво або істотно вплинули на характер і зміст історичних знань, історичної думки;

поява нових історичних праць, які стали важливою віхою у формуванні історичної думки;

заснування осередків і товариств, наукових інституцій історичної науки, історичних шкіл, формування течій і нових напрямів історичної думки, виникнення нових історичних часописів і видань тощо [52, 36].

Застосовуючи згадані та інші критерії періодизації, Я. Калакура окреслює вісім основних періодів розвитку української історичної думки і науки:

княжа доба, історія Київської Русі, Галицько-Волинської і Литовсько-Руської держав;

козацько-гетьманські часи;

друга половина XVIII – початок XIX ст.;

середина XIX ст.;

остання чверть XIX – початок XX ст.;

1920-ті – початок 1930-х рр.;

середина 1930-х – друга половина 1980-х рр.;

сучасний період, започаткований на рубежі 1980-х – 1990-х рр. [52, 36-41].

Визначаючи етапи розвитку історичної науки в Україні у період тоталітарної доби та посттоталітарного суспільства, В. Коцур, А. Коцур вважають, що слід врахувати розширення дослідницької проблематики, використання джерелознавчих прийомів, ступінь розвитку демократії в усіх сферах суспільного життя, включаючи і галузь історичної науки, якісні зміни в організації і характері наукових досліджень.

Керуючись цим, дослідники виділяють три етапи в історіографії історії України вказаного періоду:

1920-ті – перша половина 1950-х рр.;

друга половина 1950-х – 1980-ті рр.;

сучасний – розпочинається з 1991 р. [53, 314].

Н. Ковальова при вивченні аграрної політики українських національних урядів 1917–1921 рр. в основу класифікації праць радянських та сучасних

вітчизняних істориків поклала етапи розвитку історичної науки в СРСР та незалежній Україні. Відповідно до цього, дослідниця умовно виділяє п'ять етапів у вивченні теми:

- 1) 1920-ті – початок 1930-х рр.;
- 2) середина 1930-х – середина 1950-х рр.;
- 3) середина 1950-х – середина 1980-х рр.;
- 4) друга половина 1980-х рр. – 1991 р.;
- 5) 1991 – 1999 рр. (час появи публікації цього автора) [41, 26].

Сучасний український історик С. Гнатюк виокремлює три періоди української історіографії внутрішньої політики Гетьманату 1918 р.: міжвоєнний (1920 – 1930-ті рр.), повоєнний (1940 – 1980-ті рр.) та новітній (1990-ті роки) [46, 195].

В. Капелюшний у розвитку української історіографії історії української державності за радянської доби виокремлює п'ять основних історіографічних періодів, які, за словами вченого, невіддільні від загальних тенденцій розвитку історичної науки взагалі: 1) роки української революції (1917–1921); 2) 1920-ті–1930-ті рр.; 3) 1930-ті–перша половина 1950-х рр.; 4) друга половина 1950-х–середина 1980-х рр.; 5) кін. 1980-х–поч. 1990-х рр. З 1990-х розпочинається сучасний етап української історіографії [39, 22-25].

Однак останні двоє істориків не проводять критеріїв, за якими вони виділяли періоди в історіографії історії української державності 1917–1920 рр., Гетьманату 1918 р.

Розробляючи періодизацію тієї чи іншої теми, ми вважаємо за необхідне дотримуватися тих самих критеріїв, які пропонують згадувані вище сучасні провідні українські історіографи. При визначенні етапів історії історіографії обраної нами теми дослідження доречно є думка С. Корновенка про те, що: і у радянській, і у сучасній українській історіографії склалася певна традиція у періодизації історії історіографії історії революції, якою не варто нехтувати; виокремлення конкретних історіографічних етапів безпосередньо залежить від історіографічних джерел, опрацьованих і залучених науковцем до дослідження, рівня науковості їхнього змісту; враховуючи, що історіографія постійно розвивається, будь-яка періодизація є умовною та відносною [10, 16].

Отже, підсумовуючи, в історії історіографії аграрної політики П. Скоропадського виділяємо такі етапи:

- 1918 – 1920 рр.;
- 1920-ті – 1990-й рр.;

сучасна українська історіографія 1991 – поч. ХХІ ст.

У рамках першого найкоротшого періоду виокремлюємо: по-перше – гетьманську історіографію; по-друге – історіографію періоду Директорії; по-третє – білогвардійську історіографію.

У другому етапі ми виокремлюємо радянську та діаспорну історіографію. Причому, остання не була стабільною в своїй історичній генезі, тому доцільно виділити європейську та північноамериканську діаспору.

Крім того, на основі опрацьованих нами історіографічних джерел ми можемо уточнити та деталізувати наведену вище періодизацію. Так, у радянській історіографії розрізняємо такі підперіоди:

- 1920-ті рр.;
- 1930-ті – перша половина 1950-их рр.;

друга половина 1950-х – перша половина 1980-х рр.;

1985 – 1991 рр.

У зарубіжній українській історіографії з нашої теми виділяємо два підперіоди:

- міжвоєнний (1919 – 1939 рр.);
- післявоєнний (1945 – 1991-й рр.).

У межах сучасної української історіографії ми виокремлюємо такі підперіоди:

- перша половина 1990-х рр. (1991 – 1995 рр.);
- друга половина 1990-х рр. (1996 – 1999 рр.);
- початок ХХІ ст. (2000-ні рр.).

Визначена періодизація, на нашу думку, є обґрунтованою, вона враховує визначальні особливості і відмінності того чи іншого етапу в нагромадженні знань про аграрну політику П. Скоропадського. Все ж, ми не абсолютизуємо запропоновану періодизацію і не заперечуємо можливість її уточнення.

1. Фурманов Д. *Краткий обзор литературы (непериодической) о гражданской войне // Пролетарская революция. – 1923. – № 5.*
2. Герман Е. *К истории пролетариата в гражданской войне в районах контрреволюции // История пролетариата. – 1931. – № 8 – 9.*
3. Греков Б. *Итоги изучения истории СССР за двадцать лет // Известия АН СССР. Отделение общественных наук. – 1937. – № 5.*
4. Минц И. *Изучение истории Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны // Двадцать пять лет исторической науки в СССР. – М., 1942.*
5. *Очерки истории исторической науки в СССР. – М.: Наука, 1966. – Т.4. – 854 с.*
6. *Очерки по историографии советского общества. – М.: Мысль, 1965. – 599 с.*
7. Сахаров А. *О предмете историографических исследований // История СССР. – 1974. – № 3.*
8. Санцевич А. *Українська радянська історіографія (1945 – 1982). – К.: Вища школа, 1984.*
9. Дядиченко В. *Розвиток історичної науки в Українській РСР. – К.: Наукова думка, 1970.*
10. Корновенко С. *Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919 – 1920 рр.): історіографічний процес 1919 – 2000-х рр. – Черкаси: Ант, 2008.*
11. Шерман И. *Советская историография гражданской войны в СССР (1920 – 1931). – Х.: Изд-во ХГУ им. М. Горького, 1964.*
12. Шерман И. *Проблеми громадянської війни на Україні в українській радянській історіографії (1956 – 1967 рр.) // Український історичний журнал (далі Укр. іст. журн.). – 1969. – № 3.*
13. Тичина В. *Деякі проблеми у вивченні історії визвольної боротьби проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 р. // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – Вип. 2. – К.: Наукова думка, 1969.*
14. Денисовець П. *Радянська історіографія революційних аграрних перетворень на Україні в 1917 – 1921 рр. // Укр. іст. журн. – 1973. – № 10.*
15. Бронников В. *Формирование сельской интеллигенции в годы гражданской войны (1918 – 1920) (К историографии вопроса) // Актуальные проблемы аграрной истории Украины: Сборник научных трудов (Редкол.: Д.П. Пойда). – Днепропетровск, 1980.*
16. *Из истории гражданской войны и интервенции 1917 – 1922 гг. – М., 1974.*
17. Наумов В. *Ведущие проблемы историографии гражданской войны // Из истории гражданской*

- війни и интервенции 1917 – 1922 гг. – М., 1974.
18. Супруненко Н. Изучение истории гражданской войны в Украинской ССР // Из истории гражданской войны и интервенции 1917 – 1922 гг. – М., 1974.
19. Фоминых С. Основные тенденции англо-американской буржуазной историографии гражданской войны и антисоветской интервенции // Из истории гражданской войны и интервенции 1917 – 1922 гг. – М., 1974.
20. Афанасьев Ю. Фальсификация истории становления и защиты Советской власти в современной французской буржуазной литературе // Из истории гражданской войны и интервенции 1917 – 1922 гг. – М., 1974.
21. Косаковский А. Критика западногерманской историографии гражданской войны и интервенции в Советской России // Из истории гражданской войны и интервенции 1917 – 1922 гг. – М., 1974.
22. Историография истории Украинской ССР. Коллективная монография / под ред. И. Хмеля. – К., 1986.
23. Варшавчик М. До питання про предмет і завдання історико-партійної історіографії // Укр. іст. журн. – 1988. – № 10.
24. Калакура Я. Історіографія і перебудова історико-партійної науки // Укр. іст. журн. – 1988. – № 10.
25. Якунін В. Формування культу особи Й.В. Сталіна та історико-партійна наука 20-х – 30-х рр. // Укр. іст. журн. – 1989. – № 1.
26. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. Т.1. – К.: Либідь, 1992.
27. Калакура Я. Українські історики на шляху до соборності національної історіографії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2001. – Вип. 54.
28. Курас І., Солдатенко В. Українська революція: новітній стан історіографічної розробки проблеми та актуальні завдання дослідження // Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН. Наукові записки. – К., 1999. – Вип. 7.
29. Друмов В., Шкварець В. Українська Гетьманська Держава 1918 р. у висвітленні зарубіжної історіографії // Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873-1945 рр. – К.: Академпрес, – 1993.
30. Капелюшній В. Українська державність 1917 – 1920 рр. у вітчизняній історіографії 90-х рр. // Наукові записки з історії України Кіровоградського педагогічного університету ім. В.К. Винниченка. – К., 1998. – Вип. 7.
31. Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917 – 1920 рр. – Х.: Око, 1996.
32. Радченко Л. Національно-демократична революція в Україні 1917 – 1920 рр. у новітній вітчизняній та зарубіжній літературі: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Х., 1996.
33. Буравченков А. Питання зовнішньої політики Української Держави гетьмана П. Скоропадського в українській історіографії // Спеціальні галузі історичної науки: Збірник на пошану М.Я. Варшавчика. – К., 1999.
34. Земзюліна Н. Аграрне питання в Українській революції: в пошуках шляхів розв'язання (Історіографічний нарис). – К., 1998.
35. Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці. – К., 1998.
36. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – К., 1999.
37. Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія. – К., 1997.
38. Павлишин О. Історіографія української революції 1917 – 1921 рр. // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія / За ред. Л. Зашкільняка. – Л., 2004.
39. Капелюшній В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.): Монографія. – К., 2003.
40. Проданюк Ф. Внутрішня політика Української Держави (29 квітня-14 грудня 1918 року): дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997.
41. Ковальова Н. Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1999.
42. Герела Г. Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського: дис. ... канд. іст. наук. – Полтава, 2000.
43. Машиновський Б. Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні, 1918 р.: дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2001.
44. Пітик Г. Селянське питання в політиці Української Держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.). – Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008.
45. Грибоседов С. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського: Історіографічне дослідження: дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001.
46. Гнатюк С. Внутрішня політика гетьманату П. Скоропадського (1918 р.): українська історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002.
47. Ясь О. Державницька традиція в українській зарубіжній історичній науці 1945 – 1991 рр. – Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – К.: 2000.
48. Реєнт О. Павло Скоропадський. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 2003.
49. Земзюліна Н. Земельна політика П. Скоропадського в радянській та зарубіжній історіографії // Український селянин. – 2004. – вип. 8.
50. Лозовий В. Аграрна політика уряду П. Скоропадського і селянство // Київська старовина. – 2005. – № 3.
51. Пиріг Р. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // Укр. іст. журнал. – 2006. – № 3.
52. Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій. – К., 2004.
53. Коцур В. Історіографія історії України: курс лекцій. – Чернівці, 1999.

Т.О. Шаравара

**ДОРАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ
АГРАРНИХ РЕФОРМ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ ст.**

Селянські реформи 1860-х рр. докорінно змінили суспільство Російської імперії другої половини ХІХ ст., дали поштовх іншим реформам в руслі буржуазних перетворень. Водночас, через прагнення провладних кіл провести ліквідацію кріпосної системи в інтересах поміщиків і дворян – створили новий вузол проблем, гострота яких викликала дискусію, щодо можливих варіантів їхнього вирішення, між представниками різних політичних сил, громадськими діячами та науковцями. Насамперед громадськість швидко відреагувала на збереження реформою 1861 р. селянської общини та вдалася до прогнозування перебігу подій у цьому